

R. Bouwman, *De val van een bergredenaar. Het politieke leven van Willem Aantjes* (Dissertatie Vrije Universiteit 2002; Meppel: Boom, 2002, 439 blz., € 27,50, ISBN 90 5352 717 6).

In de titel van dit proefschrift, *De val van een bergredenaar*, zijn de meest intrigerende elementen in het leven van Willem Aantjes besloten. Aantjes was niet de eerste prominente anti-revolutionair (lid van de ARP) die van conservatief naar progressief opschoof. Zo spectaculair was zijn 'beking' dus niet. Hij was wel de enige die in weerwil van die ontwikkeling, die tegen het normale menselijke patroon van conservatiever worden naarmate de leeftijd stijgt indruiste, zijn positie in de top van de partij behield en zelfs nog kon versterken. Het verhaal hoe dat mogelijk is geweest moest nodig eens worden verteld. Roelof Bouwman heeft zich uitstekend van die taak gekweten. Ook het andere fascinerende aspect van Aantjes' carrière, zijn wel heel abrupte terugtreden in november 1978 en de oorzaken daarvan, wordt uitvoerig en degelijk door Bouwman belicht. De auteur doet dat met een goed gevoel voor proporties. Aan de ene kant bekritiseert hij zonder er doekjes om te winden de handelwijze van Loe de Jong, de directeur van het (toenmalige) Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. Diens aanpak werd gekenmerkt door haast, ijdelheid en geldingsdrang en was in zijn consequenties ondemocratisch. Bouwman noemt De Jong een 'zelfbenoemd rijkszuiveraar.' Aan de andere kant neemt hij ook Aantjes zelf koeltjes op de korrel. Wat de latere 'bergredenaar' (een benaming die verwijst naar een rede uit 1975 waarin Aantjes geestdriftig het hunkeren van de wereld naar christelijke politiek beschreef) in de oorlogsjaren deed kon eigenlijk al niet door de beugel, maar de economische manier waarop hij na de bevrijding met de feiten omging was — al viel er nog zoveel te 'begrijpen' — zeker niet te rijmen met zijn verantwoordelijkheden als mens en politicus. Het is al met al de vraag of dit boek Aantjes dienaangaande 'rehabiliteert', zoals sommigen hebben geconcludeerd. Als er al sprake is van een herwaardering of zelfs rehabilitatie, dan is het er toch een die de lezer met gemengde gevoelens achterlaat.

De in Bleskensgraaf geboren (1923) en aldaar opgroeiende Aantjes kreeg de sfeer en mentaliteit van de Gereformeerde Bond met de paplepel binnen. Ook al kenschetst Bouwman zijn milieu als relatief verlicht, de latere politicus voelde zich toch voortdurend blootgesteld aan 'Gods strenge aangezicht.' Dat zijn familie zich als lidmaten van de Nederlandse Hervormde Kerk aansloten bij de ARP was geen unicum, maar ook niet vanzelfsprekend. Het typeerde in ieder geval hun onafhankelijke opstelling. In de periode voor de oorlog zat Aantjes op het Marnix-gymnasium in Rotterdam. Hij was daar 'in voor gekkigheid' en betrok in discussies soms de positie van een dwarsligger. Of dat moet verklaren waarom hij er wel eens de nazi-sympathisant uithing, of dat er iets van meer principiële aard meespeelde, is onduidelijk. Hij kende Abraham Kuypers afkeer van Engeland en diens pro-Duitse gezindheid. Verder had hij een zekere bewondering voor de manier waarop Hitler de Duitsers weer aan het werk had gekregen. Over een gen tegen totalitaire ideologieën beschikte hij niet. Nadat de oorlog was uitgebroken vertoonde hij gekoketteer met zowel een verzetshouding als het tegenovergestelde. Het is zo men wil af te doen als puberale improvisatie, zonder wortels in een duidelijke overtuiging.

Na de schooltijd hield het improviseren aan. Aantjes werd gedwongen te werken in Duitsland, iets wat een half miljoen Nederlanders deden, de meesten met de grootst mogelijke tegenzin. Onderduik of een andere manier om zich aan dat lot te onttrekken was vaak geen reële optie. Verwijtbaar was het dus niet of nauwelijks dat Aantjes gehoor gaf aan — wat zich voordeed als — iets onontkoombaars. Om naar Nederland terug te kunnen keren meldde hij zich in de zomer van 1944 aan bij de Germaanse SS, een politieke organisatie, maar tegelijk het voorportaal van dienstneming bij de Waffen-SS. Toen hij werd opgeroepen bleek het inderdaad te gaan om een poging hem bij de Landstorm in te lijven. Feit is dat Aantjes het niet zover heeft laten komen, met alle risico's van dien. Hij werd, inmiddels in Hogeveen aangeland, voor zijn weigering te tekenen gestraft met dwangarbeiderschap in Assen en omgeving. (Hij was daar gedetineerd in Port Natal, een als strafkamp van de Organisation Todt ingericht sanatorium.) Het had erger kunnen aflopen. Hoewel er in de hele gang van zaken voorafgaand aan het moment waarop hij duidelijk een keuze maakte tegen dienstneming bij de vijand steeds een verontschuldiging gold voor zijn gedragingen, levert het geheel aan gebeurtenissen toch wel iets op dat grenst aan onverantwoordelijk, zo niet kwalijk gedrag. Na de oorlog kon Aantjes er in ieder geval niet mee voor de dag komen zonder door een lichte of zware sanctie te worden getroffen. Dat deed hij dan ook niet. Wijselijk (?) vertelde hij maar het halve verhaal en liet de meest belastende elementen buiten beschouwing. Hierdoor baseerde hij zijn toelating tot de universiteit en alles wat daarop zou volgen, inclusief de politieke loopbaan die hem het ARP-fractievoorzitterschap in de Tweede Kamer bracht, op een incomplete biografie. Het is vrij eenvoudig vast te stellen dat als alles bekend was geweest, Aantjes maatschappelijk gezien geen *outcast* had hoeven worden, maar dat een succesrijke politieke carrière er niet in gezeten had. Gezien zijn leeftijd in de oorlogsjaren zou dat objectief misschien wel hoogst onrechtvaardig zijn geweest. Het neemt niet weg dat zijn rol als politicus en staatsman viel of stond met het wel of niet bekend worden van zijn verleden en dat hij er zelf voor heeft geopteerd een deel van de waarheid te verzwijgen. De transparantie die voor geloofwaardige politiek vereist is, kwam hem slecht uit. Ook op latere momenten, toen de stemming in Nederland milder werd en er wellicht schoon schip gemaakt had kunnen worden zonder al te ernstige consequenties, heeft hij dat risico niet genomen. Wel bijna, maar de moeilijke letters 'SS' bleven ongenoemd. Bouwman spreekt nergens expliciet schande van, laat de feiten hun verhaal doen en biedt zijn conclusies daardoor toch op een presenteerblad aan.

Vanaf het midden van de jaren vijftig rees Aantjes' ster in de partijorganisatie. In 1957 werd hij lid van het centraal comité (algemeen bestuur) van de ARP en twee jaar later Kamerlid. Vanaf 1971 was hij fractievoorzitter en in de periode van het kabinet-Den Uyl (1973-1977), zijn glorietijd, de politieke leider van zijn partij. In deze periode maakte hij, inhakend op de in Nederland vrijwel alom heersende behoefte aan vernieuwing van de politiek, furore als linksgeoriënteerde, evangelisch bevlogen christen-democraat. Dit bezorgde hem naast een uitstekende reputatie bij de linkse partijen ook de nodige tegenstanders en zelfs vijanden in eigen kring. Barend Biesheuvel, de oud-premier (en de laatste premier uit AR-kring, tot het aantreden van Balkenende in 2002) voelde zich op een schandelijke manier aan de kant geschoven. Hij nam Aantjes diens 'verraad' aan alles waar het kabinet-Biesheuvel voor had gestaan persoonlijk kwalijk. Uit dat kabinet gingen

slechts twee ministers over naar de ploeg van Den Uyl (Van Agt en Boersma); dat zei genoeg. Wat Aantjes ook tegen de diverse beschuldigingen in bracht, voor de rechter-vleugel van zijn partij gold hij vanaf de formatie van het kabinet-Den Uyl als opportunist.

De opzeggingen van het lidmaatschap stroomden binnen. Electoraal gewin was er ook niet. De verkiezingen van 1974 voor de Provinciale Staten waren een ramp (de ARP werd haast gehalveerd). Aantjes stond echter voor zijn zaak en liet zich niet van de wijs brengen. Bij een deel van zijn achterban oogstte hij daarmee respect. Bij de in 1977 gehouden verkiezingen voor de Tweede Kamer won het CDA een zetel, maar Van Agt en niet Aantjes was toen lijstaanvoerder. Van de KVP-er was bekend dat hij de samenwerking met de PvdA veel minder zag zitten dan zijn antirevolutionaire partijgenoot (die tweede stond op de lijst). Wat de kiezers precies wilden zeggen was dus niet duidelijk.

Bij de formatie van het kabinet-Van Agt/Wiegel in het najaar van 1977 was de macht van Aantjes al tanende. Van Agt had binnen het CDA duidelijk het initiatief in handen. De hartelijke sfeer tijdens het etentje met mede-levensgenieter Wiegel (wat een contrast met de schraalhans Den Uyl!) in Le Bistrot bleek bepalender voor de uitkomst van de besprekingen met de VVD dan alle bedenkingen die Aantjes kon verzinnen. Dat waren er vele. In feite fungeerde de door het KVP-smaldeel afgetroefde ARP-voorman na de totstandkoming van het nieuwe kabinet meer als 'loyalist' dan als supporter van zijn eigen ministers, ook al was hij fractievoorzitter. Zuiniger dan Aantjes het formuleerde kon zijn steun aan de nieuwe coalitie niet zijn.

Dat maakte hem, terwijl hij al kampte met de gevolgen van een kentering van de stemming in Nederland, temeer omstreden. In dat licht is het verleidelijk zijn pijnlijke val van 1978, na bijna twintig jaar Kamerlidmaatschap, aan een complot van rechtse (pro-NAVO en ook vóór de door Aantjes gewantrouwde christen-democratische samenwerking) partijgenoten toe te schrijven. Aan Bouwman zijn die theorieën niet besteed. Hij maakt er korte metten mee, zoals hij in deze voortreffelijke, beeldend geschreven studie wel meer verhalen over Aantjes naar het rijk der fabelen verwijst. Zijn protagonist is dader noch slachtoffer. Hij was niet fout, maar heeft wel fouten gemaakt en daarvoor geboet. Het is — ook al viel de straf te zwaar uit — bij alle tragiek niet iets om de geschiedenis een ernstig verwijt over te maken.

Doeko Bosscher

B. Schoenmaker, H. Roozenbeek, ed., *Vredesmacht in Libanon. De Nederlandse deelname aan Unifil 1979-1985* (Amsterdam: Boom, Den Haag: Instituut voor militaire geschiedenis, 2004, 543 blz., € 39,50, ISBN 90 5352 986 1).

Deze omvangrijke studie over de Nederlandse bijdrage aan UNIFIL (United Nations Interim Force in Lebanon) van maart 1979 tot oktober 1985 is een fraai voorbeeld van de bredere aanpak die militaire geschiedschrijving kan hebben: de politieke en diplomatieke kanten van het UNIFIL-avontuur komen ruimschoots aan bod. Dat blijkt al in het inleidende hoofdstuk dat volledig is gewijd aan de burgeroorlog die in 1975 in Libanon uitbrak (en snel escaleerde) en de internationale reacties daarop, inclusief de beslissing, drie

slechts twee ministers over naar de ploeg van Den Uyl (Van Agt en Boersma); dat zei genoeg. Wat Aantjes ook tegen de diverse beschuldigingen in bracht, voor de rechter-vleugel van zijn partij gold hij vanaf de formatie van het kabinet-Den Uyl als opportunist.

De opzeggingen van het lidmaatschap stroomden binnen. Electoraal gewin was er ook niet. De verkiezingen van 1974 voor de Provinciale Staten waren een ramp (de ARP werd haast gehalveerd). Aantjes stond echter voor zijn zaak en liet zich niet van de wijs brengen. Bij een deel van zijn achterban oogstte hij daarmee respect. Bij de in 1977 gehouden verkiezingen voor de Tweede Kamer won het CDA een zetel, maar Van Agt en niet Aantjes was toen lijstaanvoerder. Van de KVP-er was bekend dat hij de samenwerking met de PvdA veel minder zag zitten dan zijn antirevolutionaire partijgenoot (die tweede stond op de lijst). Wat de kiezers precies wilden zeggen was dus niet duidelijk.

Bij de formatie van het kabinet-Van Agt/Wiegel in het najaar van 1977 was de macht van Aantjes al tanende. Van Agt had binnen het CDA duidelijk het initiatief in handen. De hartelijke sfeer tijdens het etentje met mede-levensgenieter Wiegel (wat een contrast met de schraalhans Den Uyl!) in Le Bistrot bleek bepalender voor de uitkomst van de besprekingen met de VVD dan alle bedenkingen die Aantjes kon verzinnen. Dat waren er vele. In feite fungeerde de door het KVP-smaldeel afgetroefde ARP-voorman na de totstandkoming van het nieuwe kabinet meer als 'loyalist' dan als supporter van zijn eigen ministers, ook al was hij fractievoorzitter. Zuiniger dan Aantjes het formuleerde kon zijn steun aan de nieuwe coalitie niet zijn.

Dat maakte hem, terwijl hij al kampte met de gevolgen van een kentering van de stemming in Nederland, temeer omstreden. In dat licht is het verleidelijk zijn pijnlijke val van 1978, na bijna twintig jaar Kamerlidmaatschap, aan een complot van rechtse (pro-NAVO en ook vóór de door Aantjes gewantrouwde christen-democratische samenwerking) partijgenoten toe te schrijven. Aan Bouwman zijn die theorieën niet besteed. Hij maakt er korte metten mee, zoals hij in deze voortreffelijke, beeldend geschreven studie wel meer verhalen over Aantjes naar het rijk der fabelen verwijst. Zijn protagonist is dader noch slachtoffer. Hij was niet fout, maar heeft wel fouten gemaakt en daarvoor geboet. Het is — ook al viel de straf te zwaar uit — bij alle tragiek niet iets om de geschiedenis een ernstig verwijt over te maken.

Doeko Bosscher

B. Schoenmaker, H. Roozenbeek, ed., *Vredesmacht in Libanon. De Nederlandse deelname aan Unifil 1979-1985* (Amsterdam: Boom, Den Haag: Instituut voor militaire geschiedenis, 2004, 543 blz., € 39,50, ISBN 90 5352 986 1).

Deze omvangrijke studie over de Nederlandse bijdrage aan UNIFIL (United Nations Interim Force in Lebanon) van maart 1979 tot oktober 1985 is een fraai voorbeeld van de bredere aanpak die militaire geschiedschrijving kan hebben: de politieke en diplomatieke kanten van het UNIFIL-avontuur komen ruimschoots aan bod. Dat blijkt al in het inleidende hoofdstuk dat volledig is gewijd aan de burgeroorlog die in 1975 in Libanon uitbrak (en snel escaleerde) en de internationale reacties daarop, inclusief de beslissing, drie